

Getta Neumann

Pe urmele Timișoarei evreiești

mai mult
decât
un ghid

HUMANITAS

Redactor: Mona Antohi
Coperta: Angela Rotaru
Corector: Alina Dincă
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru
DTP: Corina Roncea, Florina Vasiliu
Producție: Viorel Voinoveanu

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Neumann, Getta
Pe urmele Timișoarei evreiești: mai mult decât un ghid /
Getta Neumann. – București: Humanitas, 2023
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-7814-0
913
323.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

■ Cuvânt înainte	5
■ Nota autoarei	7
■ Evreii din Timișoara	9
■ Sinagogile din Timișoara	25
■ Cimitirul evreilor din Timișoara	55
■ Patrulaterul evreiesc	63
■ Cartierul Cetate – Centrul istoric	77
■ Cartierul Cetate – Piața Victoriei	107
■ Liceul Israelit	143
■ Cartierul Cetate – Zona de sud-est	151
■ Cartierul Fabric	171
■ Cartierele Iosefin și Elisabetin	203
■ <i>Anexe</i>	237

*Un omagiu comunității evreilor din Timișoara.
Pentru Daniel, fiul meu,
în amintirea părinților mei,
Edit și prim-rabin Ernest Neumann,
și a lui Annie Hammer, care mi-au fost model
și sursă de inspirație.*

Cuvânt înainte

*Cartea de față**, o întreprindere inedită de a dezvălui semnele evocatoare ale existenței de mai bine de 300 de ani a evreilor în Timișoara, urmărește să scoată la iveală mărturia în piatră și să-i evoce pe cei care le-au insuflat viață. Portretele unor personalități, amintiri și povești din această carte, care, așa cum apare în subtitlu, se vrea „mai mult decât un ghid“, vor înlesni timișorenilor și turiștilor să-și imagineze traiul și poziția evreilor în peisajul orașului, să se transpună în gândirea lor și să înțeleagă complexitatea intersecției și interferenței între destinele individuale și mersul istoriei.

Cartea pune în evidență diferite aspecte ale Timișoarei evreiești. Clădirile și siturile legate în mod direct de iudaism – sinagogile, sediul Comunității, cimitirul și fostul liceu – sunt subiectul unor capitole aparte. De-a lungul traseelor propuse apare și Timișoara evreiască „invizibilă“, care nu are o menire iudaică și nici pecetea identității evreiești, dar a fost creată de oameni cu rădăcini în religia și cultura evreiască, cu conștiința apartenenței la comunitatea evreiască și definiți ca atare de mediul din jur. Unele aspecte sunt aprofundate în incursiuni narrative pe diverse teme, precum viața socială și culturală a evreilor laici, tradițiile religioase, diferite concepții ale identității evreiești sau parcursul, revelatoriu și paradigmatic, al unei personalități ori al unei întreprinderi.

Istoria evreilor timișoreni este ieșită din comun. Începând din secolul al XIX-lea, timp de aproape o sută de ani, doar cu scurte întreruperi, comunitatea s-a desfășurat în voie și a întemeiat sinagogi, școli, asociații culturale și caritabile, cluburi sportive. Numeroși membri dețineau poziții importante în viața economică, socială, politică și culturală. În multe alte orașe europene se putea observa același fenomen, dar acuzând rupturi catastrofale. În Timișoara, comunitatea evreiască a avut parte de un destin de excepție în Europa, determinat de împrejurări fericite: în primul rând de specificul orașului – un model de coabitare armonioasă a comunităților etnice, confesionale și lingvistice, cu disonanțe sporadice –, în al doilea rând de întorsăturile fortuite ale istoriei care au scutit evreimea

* Acest ghid este o versiune revăzută și adăugită a ediției apărute în 2019 la Editura Brumar (n. red.).

din oraș de marile nenorociri – pogromuri și Holocaust – ce s-au abătut asupra evreilor în alte părți ale lumii. Lucrarea citează multiple exemple pentru coexistența bazată pe respect reciproc care s-a manifestat în diverse situații.

Ghidul se adresează celor care sunt interesați de componenta evreiască în trecutul și în devenirea orașului. Ne înscriem astfel în trendul turistic al ofertelor de trasee cu tematică evreiască în toată Europa, de la Praga la Paris și Londra, de la Cracovia la Vilnius și București. În perspectiva anului 2023, când Timișoara va fi Capitală Culturală Europeană, sunt convinsă că îndrumarul de față va contribui la luminarea și strălucirea orașului (sloganul candidaturii orașului la acest titlu a fost Shine your light – Light up your city!) prin scrierile comunității evreiești de-a lungul secolelor.

Am fost călăuzită de principiul, fundamental în iudaism, de a transmite tradiția și memoria trecutului. Vom păși pe urmele acestei comunități și îi vom onora contribuția vastă și durabilă, pentru a-i păstra amintirea, inspirați de adagiul filozofului Emmanuel Levinas: „Viața constă în a primi, celebra și transmite“. Sperăm, eu și cei mulți care m-au sfătuit și susținut, să împărtășiți plăcerea pe care am resimțit-o noi în strădania de a culege și îmbina câteva din piesele acestui imens puzzle care este tabloul comunității evreiești timișorene.

Nota autoarei

Numele persoanelor de origine evreiască sunt scrise cu litere italice, iar prenumele este urmat de numele de familie, inclusiv în cazul numelor ungurești, pentru a evita confuziile.

La sfârșitul lucrării sunt listate majoritatea numelor care apar în ghid, cu datele de naștere și deces disponibile, precum și paginile unde sunt menționate în text. Anul decesului este marcat cu un asterisc când mormântul se află în cimitirul evreilor din Timișoara.

Informațiile despre arhitecți, constructori și urbaniști evrei sunt detaliate, în timp ce lista unor personalități marcante conține doar date succinte.

Folosim denumirile vechi ale clădirilor, de obicei legate de numele primului proprietar care a finanțat construirea. În cazul în care destinația unei clădiri publice s-a schimbat, indicăm denumirea utilizată în prezent. În mod tradițional, clădirile timișorene având numai parter și un etaj erau numite „case”, iar cele care aveau două sau mai multe etaje erau numite „palate”, termen similar cu *palazzo urbano*, utilizat în italiană.

Pentru a nu îngreuna lectura, sursele sunt indicate în bibliografie, și nu în note de subsol sau în cadrul textului, în afara unor cazuri izolate, în care originea informațiilor ni s-a părut greu de găsit.

Șansa de a cunoaște actuali și foști evrei timișoreni și nenumărate povești despre vremurile de odinioară a dat un impuls puternic cercetării care e la baza lucrării. Am consultat documente de arhivă, tratate de istorie și arhitectură, cărți de memorialistică, studii și articole de ziar, mărturii din cărți de istorie orală, comunicări orale ale contemporanilor, păreri istoricilor și ale arhitecților, cărți de adrese, plăci comemorative și inscripții pe pietre funerare, registrul de evidență al mormintelor din cimitirul evreilor, pagini de internet și site-uri genealogice.

Muzeul Virtual al Evreilor din Timișoara „Prim-Rabin Dr. Ernest Neumann” (<https://museum.jewishtimisoara.ro>) și *Poveștile sinagogilor* (<https://www.povestilesinagogilor.com>) oferă o documentație bogată.

Evreii din Timișoara

Despre Timișoara	10
Scurt istoric al comunității evreiești	11
Evoluția demografică	17
Viața religioasă	18
Sărbători evreiești	21

← *Carte de rugăciune din anul 1882*
(colecția Getta Neumann, CH)

Parcul Rozelor

Despre Timișoara

Întemeiat în Evul Mediu, orașul a fost, pe rând, reședința regală a lui Carol Robert de Anjou (1288–1342), apoi, două veacuri mai târziu, capitala vilayetului Timișoara, nu mai puțin importantă în Imperiul Otoman decât Belgradul ori Buda. După alte două secole, în 1716, orașul cucerit de prințul Eugeniu de Savoya este integrat în Imperiul Habsburgic și intră în sfera de influență a culturii occidentale. Odată cu instituirea în 1867 a Austro-Ungariei, numită și Dubla Monarhie, orașul trece sub administrația ungară, iar din 1919, Timișoara și o mare parte din Banat sunt alipite României. În ultimii 300 de ani, limba oficială a fost germana, apoi maghiara și, în cele din urmă, româna. Schimbările istorice au favorizat constituirea unui **mozaic etnic, lingvistic și religios**, un teren prielnic pentru dezvoltarea unui spirit de respect reciproc și de emulație benefică. Nu este întâmplător că Revoluția Română din decembrie 1989 care a răsturnat dictatura comunistă a pornit din Timișoara, unde exprimarea liberă și convingerea sub semnul bunăvoinței erau cultivate de secole.

Când privim o hartă actuală a Timișoarei ne frapează aspectul ei structurat. „Miezul“, format din străzile din secolul al XVIII-lea, este înconjurat de bulevarde circulare concentrice, după modelul vienez și cel budapestan. Artere largi leagă cartierul Cetate de cartierele Fabric, Elisabetin, Iosefin și Mehala.

Orașul rozelor, cum i se spune, poate fi străbătut pe jos, prin parcurile care se înlănțuie, trăgând la vâsle, pe Canalul Bega, sau pedalând pe bicicletă pe numeroasele piste speciale. Te poți deplasa cu tramvaiul (primul tramvai electric din România a circulat la Timișoara, în 1899), cu troleibuzul și, de curând, cu vaporeșul (*vaporetto*). Biletele pentru transportul public sunt ieftine, nici taxiul nu e scump.

Mica Vienă, cum mai e numită Timișoara, are un aer rafinat de tip vienez în centrul istoric de un baroc patinat și în cartierele cu palate somptuoase în exuberantul stil Secession, dar și un spirit irreverențios, vital și creativ care se manifestă cu efervescentă mai cu seamă de la eliberarea din încătușarea sistemului comunist. Restaurantele și cafenelele sunt pline, concertele, spectacolele și festivalurile se succedă fără întrerupere. Un nou stimulent îl constituie pregătirile pentru, inițial, anul 2021, de acum, din cauza pandemiei, 2023, când Timișoara va fi Capitală Culturală Europeană.

„Timișoara e un spațiu în care oamenii se simt bine, se simt confortabil, indiferent de etnie. Asta este o realitate. Nu înseamnă că în anii războiului nu au existat probleme“, afirmă dr. *Luciana Friedmann*, președinta Comunității Evreilor. Mulți evrei timișoreni, emigrați din România de zeci de ani, privesc înapoi cu duioșie și cu nostalgie, reprimând amintirile neplăcute. „Aveam o viață frumoasă“, își amintea inginerul *Arnold Junger*, emigrat în Israel. „La Timișoara, pe vremea aceea, locuiau multe naționalități – români, unguri, șvabi, sârbi, bulgari, evrei – și trăiau toți oamenii în pace și prietenie.“ Numeroasele exemple de coexistență echilibrată în viața de toate zilele sau în ocazii festive, raportate în presă și în literatura memorialistică, confirmă imaginea mitică de umanitate a orașului.

Scurt istoric al comunității evreiești

În perioada ocupației otomane (1552–1716), evreii sefarzi, care veneau de la Constantinopol sau Salonic, se stabilesc la Timișoara. Prima mărturie a prezenței evreiești este mormântul din 1636 al lui *Azriel Assael*, originar din Salonic. Administrația turcească ia sfârșit în 1716, când Eugeniu de Savoya, comandantul trupelor habsburgice, cucerește orașul. Micii comunități de evrei cu